DISSERTATIO
INAUGURALIS MEDICO-PRACTICA
SISTENS
MORBUM CSÖMÖR
QUAM
CONSENSU MAGNIFICI DOMINI
PRAESIDIS ET DIRECTORIS.
SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS
DOMINI DECANI
NEC NON
CLARISSIMORUM DD. PROFESSORUM
PRO RITE OBTINENDA
MEDICINAE DOCTORIS LAUREA
SUMMISQUE HONORIBUS
ET PRIVILEGIIS
IN ALMA AC CELEBERRIMA
R. SCIENTIARUM
UNIVERSITATE HUNGARICA
PUBLICAT
FRANCISCUS TREISCH.

Theses adnexae publice defendentur in Palatio Universitatis majori die Aug. An. 1843.

BUDAE,
typis Joannis Gyurián et Martini Bagó.

A'

CSÖMÖRRŐL

ORVOS DOCTORRÁ LÉTEKOR

ÉRTEKEZIK

TREISCH FERENCZ.

BUDÁN,
nyomatott Gyurián és Bagó betűivel.

1843.

„Quod cito fit, cito perit“ — et alioquin,

Quis haec leget? — Vel duo, vel nemio.

Persius.

MÉLTÓSÁGOS

BUZINI

GRÓF

KEGLEVICH MIKLÓS

Ő NAGYSÁGÁNAK

TÖBB TEKINTETES

NEMES MEGYÉK

ELŐKELŐ

TÁBLABIRÁJÁNAK

A Z

EMBERISÉG JÓTÉVŐJÉNEK

MINDEN JÓ', SZÉP, 'S HASZNOS'

HŐ KEBLŰ ELŐMOZDITÓJÁNAK,

TUDOMÁNYOS ELŐMENETELÉNEK

ELSŐ ZSENGÉJÉT,

HATÁRTALAN HÓDOLATA JELÉŰL

AJÁNLJA

a' Szerző.

Méltóságos Gróf Úr!

Mély tiszteletem mellett fogadd forró hálámat azon nagy kegyért, miszerint tudományos munkálkodásom első zsengéjét, a' hazaszerte tisztelt gróf Keglevich névvel diszesiteni, megengedni méltóztatád. S kérlek egész alázattal: ne mérd azon tiszteletet, mellyel magas erényeidnek tartozom, csekély értekezésem belbecsétől, mert ez — mint említém — tudományos mivelődésem első szülöttje, mire az academiai törvény kötelezett. . . . Sőt légy meggyőződve, hogy szám-

talan tisztelőid hosszú során, azok közül: — kik hozzád közelebb állván, nemes jellemed tisztaságát felfogni jobban képesek — hőbbeket meglehet? — de bennem még sem utolsó örök tisztelődet fogod találni.

A' Csömör, vagy Tsömör, — külföldi iróknál Tsemer, Czemer, Tschemerle, Languor Pannonicus, Asthenia simplex Pannonica, sőt Scorbutus Mediterraneus Daciae név alatt is jön elő; a' két testvér honban a' magyarok, németek, tótok, erdélyi szászok, 's oláhok mindannyian Csömörnek nevezik, — azon betegség: melly magyar 's erdélyországban, sőt moldva 's oláhország nagy részein is, többek szerint tájhoz kötve fordúl elő; igen sokan magyar nemzeti betegségnek tartják, de hibásan, mert közönségesen tudva van, hogy a' két testvér hon, sőt még oláh- 's moldvaország minden fajú, nyelvű, 's rendű lakóinál egyiránt honos, miután azonban a' betegség neve tiszta magyar, valószinű azon gyanitás — hogy ezen betegség eredetileg, 's leggyakrabban a' magyaroknál fordúlván elő — nemzeti betegségnek nem épen ok nélkűl tartatható; a' Csömör szót sokan a' csomós ér (nodosum vas), mellyből csom-ér, 's később csömör lett, származtatják; mi, ha bebizonyittatik, hogy a' bör alatti apró csomók a' betegség lényegéhez tartoztak, vagy jelenleg is tartoznak, nem épen alaptalan állitásnak látszik; de sokkal nagyobb hitelt kell adnunk Pápai Páriz Ferencznek, ki maga is orvos doctor lévén, ezelőtt mintegy másfél századdal, nagy szorgalommal dolgozott szótárában irja: a' magyar-deák részben T s ö m ö r, N a u s e a, E c k e l — T s ö m ö r l e n i N a u s e a r e, einen E c k e l h a b e n, 's viszont a' deák-magyar részben N a u s e a, T s ö m ö r, tehát egy értelműnek tartja az undor szóval, s ezen értelem annál is nagyobb hitelt érdemel, mert a' nép száján, — melly a' nyelvészeti vitáknak véleményem szerint legbiztosb, s igazságosb itélőszéke — illy értelemben hangzik ez, hagyománykép atya a' fiú-

nak átadvár még maiglan is; 's végre mivel az undorodás, nausea, soha sem hiányzó, leglényegesb jelenségéhez tartozik a' betegségnek.

Ezen betegség az orvosi irodalomban legelőször a' 16. század végén fordúl elő, Cober Tóbiás irataiban, *) ki magyarországban az osztrák seregnél hadiorvos lévén ezen betegséget Languor Pannonicusnak nevezi, 's okát egyenesen a' rosszúl készitett hús étkekben keresi, emliti azt is: hogy a' magyarok tulajdon nyelvökön Tschemerlenek nevezik, és hogy népszerű orvosságok, minő a' fokhagyma, borsos vagy paprikás eczet, a' tagok erős dörzsölése, 's a' vadpetrezselyem (levisticum) használata által, olly biztosan képesek a' betegséget orvosolni, hogy kevesen vesznek el benne.

2. Höfer Farkas **) ki Czemer sive Nauseanak hivja e' betegséget; 's állitja: hogy a' magyar orvosok annyira veszedelmesnek tartják, hogy hacsak az ismért népszerű módon nem orvosoltatik, 3—4 nap alatt a' beteg áldozatúl eshetik, 's e' betegséget egyenesen a' lázak azon neméhez sorolja, mellyek a' gyomorban megromlott étkek emészthetlenségétől származnak.

3. Hain János ***) magyarország tájéki betegségeiről értekezvén emliti: hogy bizonyos Czemer betegségben szenvednek a' magyarok, mellyet ő az étel 's itallal való rendetlen visszaélésnek tulajdonit, 's ismert gyógymódját is előadja.

4. Sauvages Ferencz †) Nosologia Methodicajában betegségünkről Asthenia Pannonica név alatt

---

*) l. Coberi Thob. Med. Dr. Phis. Castr. Observationam castrensium, et Ungaricarum Decades tres. Frankofurti 1606.

**) Höferi Wolfgang Phil. et Med. Dr. S. C. Majest Aulae Med. Hercules Medicus etc. Norimbergae 1675. p. 326.

***) Paterson-Hain Johann de morbis Hungariae Endemiis, et mineralibus quibusdam Hungariae; in Ephemerid. Medico-Physic. Germanic. curiosis Dec. I. Annus II. Jenae 1671.

†) Boissier de Sauvages Francisci Nosologia methodica II. Tomi Amstelod. 1768. Tomo I. p. 802.

emlékezik, 's csak hadi betegségnek tartja, melly marsfiainál folytonos álomtalanság, őrállás, rendetlen életmód, 's eltörődések után fejlődhetik ki.

5. Cartheuser János Fridrik *) de morbis endemiis libellus czimű munkájában, az Asthenia simplexről értekezvén előadja: hogy ezen betegség Magyarországban, Guyanában 's Virginia déli részeiben, nem csak a' honiakat, hanem az ezekben mulatozó külföldieket is megtámadja, emliti azt is: hogy Pannoniában a' kórt Csömörnek hivják, 's okát a' bőven tápláló életrendben, 's henyélő életben keresi.

6. Kimeritőbben értekeztek a' Csömörről Windisch János, Milleter, és Baty **) kik a' betegségnek már rendesebb 's tudományszerűbb képét adják elő. Windisch állitja, hogy magyarországban az ideiglenesen tartózkodó külföldiek soha vagy igen ritkán esnek e' bajba, 's a' betegség okait a' nagy mértékben használt fövetlen zsiros ételekben, (minő a' juh, 's disznóhús) úgy nem különben a' rosszúl készitett tészta ételekben akarja feltalálni; — a' betegség meghatározása, 's természete leirásában a' három szerző igen eltér egymástól; Windisch mondja: a' Languor Pannonicus nem egyéb, mint az erő rövid ideig tartó hanyatlása, melly az év bármelly részében előfordulhat, és a' test minden tagjait megtámadhatja, de leginkább a' fejen, kézfejeken, hátgerinczen, csomócskák által nyilvánitja magát, — sokkal jobban látszik a' betegség természetét megközeliteni Milleter, ki a' Csömört majd egyszerű undornak, majd tünékeny gyomorláznak (Febris Ephemera Gastrica) állitja, 's egyenesen

*) Carthenser Frid. Johann de morbis endemiis libellus Francofurti ad Viadrum 1771. p. 73.

**) Windisch Joh. Theophil. dissert. inaug. med. de Languore Pannonico. Erfordiae 1714.

Milleter Joann. disp. inaug. med. de morbo Tsömör Hungaris endemio. Lugduni Batavorum 1717.

Baty Joann. Specimen inaug. medic. sist. descriptionem quorundam morborum Hungaris endemiorum, et remediorum iisdem familiarium. Trajecti ad Rhenum 1775. p. 9—17.

az emésztés első hibáját okozza. — Baty pedig először az idegeket állitja megtámadottaknak, mellyből csak másodrendűleg származik a' vér szabályszerűtlensége.

A' betegség lefolyását 's jóslatát igen jól határozzák meg, a' gyógymódra nézve is csak annyiban különböznek egymástól, a' mennyiben egyik a' másiknál az idő szelleméhez képest mellyben éltek, tarkább vegyületü, 's összezagyváltabb léleket — essentia — 's elixiriumokat ajánlanak.

7. Fuker, Haidenreich és Lübek *) tapasztalati a' Csömörröl ezekben öszpontosúlnak. Fuker állitja, hogy a' magyarok nemcsak az alsóbb rendűek, hanem a' műveltebbek is bármelly betegségtől lepessenek meg, azt vagy Csömörnek tartják, vagy legalább betegségök indokát a' csömörben akarják feltalálni, 's alább mondja: azon csomók, melylyek a' betegség lényegéhez tartozni állittatnak, nem léteznek, — ezek lételét pórmesének tartván, hasonló véleményben vannak Haidenreich 's Lübek is.

A' kórrajz történetéhez tartozónak vélem még Knie M. J. **) Csömörröli tárgyalását felhozni: szerinte a' Csömör, magyar nevének megfelelőleg nem egyéb, mint emésztési tehetlenség, böfögés, 's szélhajtással párosúlt ételek iránti undor, az az csömör; melly leginkább gerincztájéki borzadozással külöli magát, 's ugyan ő alább a' betegséget egyenesen a' szalonna, 's más kövér hússal való gyakori, 's bő élésnek tulajdonitja, előadja ismert népszerű gyógymódját, nem feledvén ki a' véndadák varázsló nymbusszal véghez vinni szokott kuruzslásaikat.

*) Fuker Fried. Jac. Med. Hungari de salubritate et morbis Hungariae Schediasma. Lipsiae 1777.

Haidenreich Joann. Ludov. Phys. J. C. Arad. Medicina Aradiensis. Temesiae.

Lübek Dr. Joh. Carl, über die Medicin u. naturhist. Litterat. v. Ungern in d. Zeitschrift v. u. für Ungern herausgegeben v. Ludw. v. Schedius, Dr. d. Philos. Pest 1803.

**) Knie's Jos. Mart. der Arznei Dr. Clinische Anekdoten über die Sanitäts-Beschaffenheit d. k. F. Szegedin. Pest 1778.

'S végre hátra van, hogy még egy munkát elő hozzak, mellyet ezen egyetemnek növendéke Jacobovits Moricz *) bölcsel. 's orvos Dr. hasonló alkalommal mint én latin nyelven közrebocsáta: ki is 56. lapnyi jeles értekezésében, mindent, mi csak e' betegség irodalmi, kór, 's gyógytani felvilágositására szolgálhatott szorgalmasan kikutatván, munkájába iktatni el nem mulasztott, — e' jeles értekezésre később még visszatérünk.

Mi tulajdon nézetimet illeti a Csömörről nyilványitom: hogy különös faj, 's önállású betegségnek semmi esetre sem tartom; annál kevésbbé tájéki, vagy épen nemzeti betegségnek. Nézetim alaposságát bizonyitja: hogy magyar, erdély, moldva, 's oláhország szertevidékein; tehát különböző nemzeteknél, különböző tájakon, úgy a' rónasikokon, mint az örök hólepte bérczek tövénél egyiránt kifejlődik, 's a' dúspaloták minden kényelem, 's élvezettel ellátott lakóit épen úgy nem kiméli, mint a' mindennapi szükséggel küzdők nyomorú gunyhóit, — sőt a' róla olvasott nehány munkák, 's a' nép közt forgott csekély öntapasztalatom után merem állitani: hogy azon főjelenség, melly a' Csömört többek szerint önálló betegségnek jellemzené nem egyéb, mint a' gyomor megterhelésétől eredt csorvás láznak (Febris Gastrica ab Ingluvie) minden hazájú, 's nemzetű betegeknél előforduló jelensége, 's ezen véleményben látszik lenni a' magyar gyógygyakorlat érdemteljes veteránja k. t. ör. Bene Ferencz „Elementa Medicinae Practicae" czimű munkája első kötetének 134. lapján, hol a' Csorváslázról értekezvén, a' csömört csak mint jelenséget hozza fel, — ezen állitásom alaposságát értekezésem folytában több helyütt fogom okokkal támogatni.

---

*) Morbus Csömör quem in specimen inaugurale critice illustrat Max. Maur. Jacobovits, Philos. Dr. Pestini 1837.

De most az a' kérdés: hogy az olly kitünő, 's nagy tapasztalatú sok orvosok közül, kik különösen a' nyugoti nemzeteknél annyira fénylettek, mi oka annak: hogy ön nemzetöknél a' mi Csömörünkhöz hasonló betegséget nem tapasztaltak, 's fel nem jegyzettek? — Felelem minden habozás nélkül: hogy igen is sokan jegyzettek fel, 's még többen tapasztaltak, de miután e' betegség nem önálló, nemis valami különfajú, igen természetes: hogy különös név alatt nemis jön elő, mert mint már emlitém a' Csömör nem betegség, hanem csak jelensége a' csorváz láznak, 's olvassa bárki a' külföldi irók különösen a' csorváról szóló munkáikat, kissebb nagyobb mennyiségben mind azon jelenségeket, mellyek a' Csömörnek tulajdonittatnak, kivéve a' bőralatti csomókat, — mellyeknek létele e' betegségben még igen problematicus valami — felfogja találni.

'S most egy másik kérdés támadhat, mi az oka annak: hogy különösen a' hazai orvosok, még maiglan sincsennek tisztában ezen csomók létele 's természetére nézve? okai lehetnek következők: 1. Mert ezen könnyünek tartott betegség ritkán érdemesittetik az orvos tanácsadására. 2. Mert ha kikéretik is az orvos tanácsa, előbb mindenesetre megkisértik a' háziszereket, 's különösen a' dörzsölést, mi által némelylyek szerint a' csomók szétoszolnak. 3. Mert ezen betegség mint nem veszedelmes lefolyású, magok az orvosoktúl sem méltattatván nagyfigyelemre, a' csomók természete, 's létele — mellyek ha jelen vannak is mint objectivum symptoma, mert tudomásomra a' csomókat fájdalmasaknak senki sem tartja — ritkán kémleltetik, elannyira: hogy csak a' Dr. Jakobovits Móricz által olly jeles combinatioval felállitott pontok tiszta, 's hű gyakorlati megfejtésével lehetne a' tárgy érdeméhez szólani, e' pontok következők: 1. Vajjon ezen csomók a' csorvának jelensége e, vagy már egésséges állapotban is jelen vannak? 2. Ha egésséges állapotban jelen vannak, mindeniknél e, vagy csak nehány 's millyen alkatú egyedeknél? 3. Milly nagyok, milly keményck, mennyire

mozoghatók, külön állnak e, vagy összefolynak, szétnyomhatók e, vagy sem? 4. A' testnek melly részén szeretnek tenyészni leginkább, hol jönnek elő állandóúl, hol gyakran, hol csak ritkábban? 5. Vajjon a' homlokon, 's fej hajas részén találtatnak e, 's némellykor mutatkoznak e' a' test egész felűletén? 6. Vajjon nem lehet e az inakat az előkaron, sok izmok fejeit a' gerincztáján, homlokizmokat a' homlokon, 's több izmoknak egésséges állapotban is jelenlévő csomós dudorodásait, 's ezeknek erős dörzsölés alatti ropogásait, az emlitett csomóknak tartani? 's ha nem, micsoda jelekkel különböznek ezek amazoktól? 7. Csorvás állapotban a' csomók evés után azonnal, vagy csak több órával később jelennek e meg? 8. Vajjon a' csomók dörzsölés előtt is jelen vannak e már, vagy csak ez alatt fejlődnek ki, vagy épen növekednek? 's vajjon azoknál, kik többször szenvedtek a' bajban nem nagyobbak e a' csomók? 9. Meddig maradnak meg ezen csomók dörzsölés nélkűl? 10. A' dörzsölés elkerűlhetlenűl szükséges e a' csomók eloszlatására vagy a' nélkül is engednek más okszeres gyógymód alkalmazására? 11. Vajjon honunkban mutatkozik e olly csorvás betegség, mellynek szokott jelenségei mellett a' csomók is jelen vannak? (mert hogy minden csorvás bajnak egyik jelenségéhez tartoznának azt senki sem tapasztalta, de nem is állitotta). 12. A' csomók képződését valamelly éghajlati befolyás nem mozditja e elő? 13. Magyarország melly részén, 's mellyik ajkú lakosinál fészkel leginkább a' baj? 14. Mennyiben érdemli tehát meg a' tájéki — morbus endemius — nevezetet? 15. Vajjon csomók a' más országokban előforduló csorváknál, vagy más betegségeknél nincsenek e' jelen? 16. Végre a' testnek mellyik részén, 's különösen mellyik rendszerben van székök?

Következő jelenségek rendével mondják beállani ezen betegséget. Nagy mennyiségben bevett tápláló zsiros ételek után, jóllakási érzés mellett, a' gyomor tájékán feszűlő érzelem támad, 's midőn már a' vegytanilag változni kezdő

bennékek kórgerjesztő okúl kezdenek szolgálni, valami kellemetlen nehéz érzés is áll elő, 's a' bevett étel természetéhez képest majd keserű, majd savanyú, majd avas izű felböfögés járúl hozzá, de rokonszenvileg a' lehellés életművei is megtámadtatnak, 's gyakori sohajtozások állnak be; majd nyújtózások, lankadtság, 's álomra való hajlandóság következnek, 's ha a' természet nem elég erős a' bevett anyagok emésztését eszközleni, ekkor beáll az undor, — vagy magyarabban mondva — a' csömör, majd minden étkek, de leginkább az állati zsiros ételek iránt, a' nyelv közepe vastag fehér nyállal lepetik meg, szélei ellenben különös vőrösséget mutatnak, a' gyomornak kellemetlen érzése tompa, gyakran szorító v. szúró fájdalommá változik, mellyhez gyakori böfögés, 's hányásra való kényszerités járúl; a' tagok mellyek előbb csak lankadtak voltak, most fájni kezdenek, leginkább pedig a' végtagok, 's hátgerincz; de a' fej sem marad szabad, majd nyomó, majd szúró, majd nehéz fájdalmi érzéstől lepetik el, a' szemek mintegy összenyomúlni látszanak a' fájdalomtúl, melly a' halántékokra terjed, 's végre ha az ártalmas hatány sem meg nem emésztetik, sem ki nem üríttetik, borzadozás, hidegérzés, majd melegség, sebes és erős érverés, nagy szomj 's rekedt szék állnak be, mellyre még igen nyughatatlan álom következik, reggelre minden jelenségek erősebbek lesznek, a' szájiz 's kilehellés kellemetlen, a' nyelv még tisztátlanabb, sőt a' fogak is nyállal vannak behúzva, 's ha még illy jelenségek mellett sem képes a' természet az ártalmas bennéket megemészteni, a' mindig éber természeti erő vagy fel, v. le kiürités, v. bő izzadás által segit magán; mi ha 2—4 nap alatt nem történik, a' betegség roszfajú csorvás lázt, vagy váltóláz, vagy legrosszabb esetben erőhiányos ideges természetet, 's nyomatot ölt magára, — ezen jelenségeken kivűl még többeket is hordanak fel, mellyek szerintök majd folytonosan, majd tünőleg kisérik a' csömört, illyen az undor — nausea — melly némellykor mindjárt az evés alatt áll be, 's állandóúl sokszor a' betegség

után hosszú időn át megmarad az egyednél, úgy hogy látása, vagy csak említése is azon bizonyos éteknek, mellyhez illy módon támadt Idiosyncrasiával viseltetik, képes az illy egyednél valóságos betegséget előhozni, gyakran szokott ezen betegséggel szivszorúlás — anxietas praecordialis — párosúlni, úgy nem különben a' gyomornak különbféle utóbajai szoktak következni, továbbá köhögés is fejlődhetik ki e' betegség mellett, melly miután rokonszenvileg a' gyomor bajaiból támad, alhasi-köhögésnek neveztetik; de minden jelenségek nehezebbek, 's türhetetlenebbek lesznek, ha rekedt a' szék, mert ekkor a' bajjal kólikás fájdalmak, szeléktül feszűlt has párosúl, ide tartoznak végre a' nyugtalan éjek, tagoknak ide amoda hányása, nehéz lélekzet, sokszori felkiáltás, sőt egészen hangos beszéd.

'S most kérem a' figyelmes olvasót legyen szives ezen jelenségeket összevetni, a' csorvás lázaknál felhozni szokott jelenségekkel, ha nem találandja e mind ezeket ott fel? —

Mint már előbb emlitém bizonyos az: hogy ezen betegségben, nemcsak a' született magyarok szenvednek; — sőt még azon állitás is, hogy olly megyékben, hol tisztán magyarok léteznek sokkal gyakrabban fordúl elő a' baj, bizonyitást vár, 's nem is merném a' kifejlődési hajlamot, mint többen a' szerzök közűl, valamelly vérmérsékményhez, vagy alkathoz kötni, annyi bizonyos: hogy a' csecsemős első korúgyermekeken ritkán fordúl elő; ellenben már a' nagyobb korúk gyakran szenvednek benne, leggyakrabban látogatja azon egyedeket, kik gyenge gyomor rendszerrel birnak, vagy valamelly idűlt gyomorbajban szenvednek, 's különösen ollyanokat, kik vagy szükségből, vagy vallási megtartóztatásból éhezni szokván, mohón kapják az alkalmat, 's megterhelik gyomrukat; a' parasztok közt igen gyakori, de a' mezei gazdasággal foglalkozó uraknál sem ritka, kik t. i. nem vihetvén rendes életet igen sok ártalmas befolyásoknak vannak kitéve; bő anyagot nyújt továbbá e' betegség előhozására a' farsangi élet is, mellyben nálunk leginkább a'

disznóhús játsza a főszerepet, — de nem kevesen állitják: hogy a' városi napszámosok, 's teherhordók közt sem ritka ezen baj, kik t. i. a' legközönségesb étkekkel többnyire kenyér, 's szalonnával élnek.

Mi a' betegség gerjesztő okait illeti legtöbb szerzők állitása abban öszpontosúl: hogy azokat általánosan az igen nehéz emésztetű savanyú-avas, vagy nyálkás-avas csorvára, könnyen hajlandó étkekben kell keresni; Cober a' mocsáros vizeket, bor, 's serrel való visszaélést, az ingerült kedélyeket, sőt a' magyar levegőt is okozza, de állitása alaptalan, mert mint emlitők a' csömör olly helyeken, 's egyedeknél is fordúl elő: mellyekre 's kikre a' felhozott okok épen nem alkalmazhatók. Windisch Jan. Theoph. pedig a' gyümölcsöket, 's különösen a' sárgadinnyét okozza, annyi bizonyos: hogy ezek, ha visszaélés történik élvezetőkben az életművezeten bosszúlják meg magokat.

Az okok legelőször is a' gyomorszöveti idegekre hatnak, innen a' duczos rendszerre, gerinczagyra, 's végre magára az agyra mennek át; majd rokonszenvileg a' vérrendszer is megtámadtatik, 's innen az ezen rendszerből folyó müködések közvetlen felakadása által áll elő a' már leirt jelenségekkel mutatkozó betegség. — Ezen betegség tehát az életművezet beléletének nyilvános változása, melly által kifejlődése zavartatik, sokszor gátoltatik, romlása előmozditatik, 's az életműi mozgás szabályszerűtlen lesz, 's igy tudomány-rendszerileg véve e' betegséget nem lehet valamelly egyes jelenségtől elnevezni 's innen Languor Pannonicus — Asthenia simplex, aut Pannonica nevezetek helytelenek, sőt a' mi népszerű Csömör nevünk is czélszerűtlen, mert a' betegségnek csak egy jelenségét teszi, 's ha tekintjük alapját, természetét, folyamát, 's kimenetelét Tünékeny Csorvásláznak Febris Gastrica Ephemera méltán lehet nevezni, melly ugyan az: a' Galen, Aetius, Trallián, Avicenna, és Sennert Ephemera ex satietate aut cruditate lázukkal, vagy Sauvages Ephe-

mera d'ingestion-jával, de leginkább Hoffman Fridrik Febricula digestionis-ával van hasonlatossága, igen nagyon hibáz tehát Cartheuser midőn betegségünket a' Virgineában, Guyanában tájékilag uralkodóval akarja párhuzamba tenni, mert csak felületes vizsgálat is elégséges, ha tekintjük okait, 's jelenségét ezen két betegségnek hogy különbségökről azonnal meggyőződjünk.

'S most szükséges: hogy betegségünk azon jelenségéről szóljak, mellyet némelly szerzők, gyakorlati orvosok, 's a' köz nép e' betegség lényegéhez tartozónak lenni állitanak t. i. — a' bőralatti csomócskákról; — az orvosok közül senki sem helyezi e' csomókat a' bőr felületére, jól tudván, hogy a' bőr felületén nincs olly mirigy, melly rögtön olly nagyra növekedhetnék, melly ha a' bőr felületén léteznék, szabad szemmel is kivehető vólna, majd mindnyájan megegyeznek abban, hogy ezen csomók a' bőr alatt fejlödnek ki, Milleter 's Baty az inas izom részekben vélik széköket feltalálhatni, 's állitások tanúsitására felhozzák, hogy a' csomók leginkább a' kézfejeknél találhatók, hol t. i. a' karizmok sok inai léteznek, de ha megengedjük is, hogy a' kézfejnél a' betegség alatt csakugyan legtöbb csomók találtatnak, azok székeül azonban még sem vagyunk készek az izmok inas részeit tartani, mert ám kémlelje valaki a' legegésségesb embernél is a' kézfej erős kenegetése alatt, mindenkor fog csomótskákat érzeni; sőt ropogást is hallani, mit az erős kenegetés általi összenyomásból származott infeldudorodásnak, 's perczegésnek lehet tulajdonitani.

De sokkal többen fészkét ezen csomóknak a' visszerekben vélik létezni, de ha meggondoljuk: hogy illy rövid idő alatt visszérdag (varix) — mert egyébb csomósódást a' visszérben felnem tehetünk — alig képződhetik, 's ha meggondoljuk, hogy ha visszerekben léteznének ezen csomók, a' felületesekben világosan látszani, tapintani lehetne; mit azonban egy szerző sem jegyzett meg.

Mások ellenben a' nyirkedényeket vádolják, mondván: bőtáplálatú eledelek által a' tápot vivő edények megtelvén a' nyirkedények is több helyütt megdagadnak, 's falaik petyhüdtsége miatt felcsomósodnak, de ezek megfeledkeznek 1. Hogy ezen csömört előhozó anyagok még meg sem emésztődhetnek, 's már szerintök csomócskák vannak jelen, sőt sokszor előbbi minőségökben ürittetnek ki, 's a' csomócskák még is jelen vannak. 2. Megfeledkeznek arról, hogy mennyi útakon kell keresztűl menni a' tápnedvnek, mig a' nyirkedénybe jut, úgy hogy hamarább képlődnek csömörben a' csomók, mintsem a' tápláló nedv a' nyirkedényekbe juthatott volna. 3. Hogyha ezen csomók fészke csakugyan a' nyirkedényekben léteznék, leginkább a' nyirkes küleményű egyedeknek kellene benne szenvedni, mi (miután a csömört magyarok betegségének tartják) nem áll, mert a' magyarok még német, vagy tót honfitársaikkal nem vegyülnek, a' nyirk korcsvegyből származó betegségekben, 's görvélyben ritkán szenvednek. 4. Hogy mi az oka annak, ha csakugyan a' nyirkedényekben vannak ezen csomók, hogy ott léteznek leginkább hol kevés nyirk edények vannak, 's mért nem épen ellenkezőleg? p. o. kéz tenyérnyi részén mutatkoznának inkább, mint a' kéz hátán, 's továbbá ha ez áll, a' nyirkmirigyeknél legtöbb csomóknak kellene lenni (mit azonban senki sem állitott) mert tudjuk jól: hogy a' nyirk mirigy nem egyéb, mint a' nyirkedényeknek sejtszövettel eggyéfont összevisszabonyolodása.

A' csontdagokat — Tophus — egyedűl Hőfer állitotta e' betegségbeni csomótskáknak, de ezen vélemény az ellenokokkal való ostromlást sem érdemli meg.

Hátra van még: hogy azon részekről szóljunk, mellyek altal az inak rendes helyzetökben tartatnak, 's mozgásai előmozditatnak t. i. a' bőnyés részek' nyujtványai 's folytatásairól; nem különben a' takony erszényekről (bursae mucosae) ha meglesz mutatva, hogy a' csömörben csakugyan léteznek csomók, véleményem szerint az eddig mondottak, 's még következő okoknál fogva más helyen nem létezhetnek

mint ezen részekben, mert: 1. Ezen csomók az előkaron, háton, lábszáron, mint mondják, mindenütt leginkább az inas részeknél szoknak előjönni. 2. Ezen részek az ő petyhüdt állományuk, 's elválasztási működesöknél fogva tét, 's szenvedöleges összetorlódásoknak nagyon ki vannak téve. 3. A' keménység 's ropogás tüneménye az inakhoz való dörzsölésből könnyen magyarázható,

Cober ki a' Tschemerle betegségről elöször emlékezik még egy csomót sem emlit: Geiger *) ellenben ki e' betegség irodalmában hozzá legközelebb áll; az egész test felületén akart illy csomókat feltalálni, Windisch, Milleter, 's Baty a' mint nekik közölve volt, úgy közlik ők is a' csomókról szóló tárgyat; Fuker ellenben, Haidenreich Knie 's Lübek mindannyian gyakorlati orvosok, kik a' betegséget számtalanszor gyógyiták a' csomókról mitsem emlékeznek, 's forgassuk bárfel a' gyakorlati orvosi tárgyakkal foglalkozó szerzők, 's különösen a' külföldiek munkáit, kik csak a' csorvás lázról irtak, nehezen fogunk ollyanra akadni, ki a' csomók jelenlétéről valamit beszélne, elanyira: hogy állitani bátorvagyok, miután ezen jelenség nem alanyias — mert a' Csömörben egy beteg sem panaszkodik a' csomókról — ezen csomók a' köznépnél csak erősebb kenegetés, 's dörzsölésre állnak elő, 's igy az orvosok által gyógyított betegeknél, miután ezen kenegetések napi renden nincsenek, természetes: hogy lételők 's természetök még eddig kikutatva nincs.

Mindezek után nem marad egyébb hátra, mint azon kérdés megfejtése: mennyire lehet ezen betegséget honunk tájéki betegségének tartani? — 'S itt az a' kérdés: — Mi a' tájéki betegség? — Tájék betegség neve alatt értik a' kortan szerzők azon betegséget: melly valamelly ország lakosai közt szélesebben elvan terjedve, 's mellynek okát nemcsak a' geographiai szélesség 's hosszaságban, nemcsak a' tengerfeletti emelkedésben, főldnek, viznek, 's más ezektől függő éltető

---

*) Geigeri Malachia microscosm. hypocond. Monachii 1652.

tényezők változataitól függesztik fel, hanem a' phisikai életmódot, lelki mivelődésöket, kormányzási formát — melly alatt vannak — a' vallást mellyet hisznek, 's más az éghajlattól kevésbé függő befolyásokat. A' Csömör okát azonban nem hogy mindenikében; de különösen egyikben sem találhatjuk fel, mert a' tapasztalás 's legtöbb szerző bizonyitása szerint a' csömör indokát legfőkép a' bő, 's tápláló életrendben kell keresni, tehát az emlitett momentumoktúl egészen független befolyásban.

Ezen betegség lefolyása ritkán veszedelmes, többnyire a' mindég éber természeti erő, kivált az erős egyedeknél segit ön magán, vagy hányás, vagy székelés vagy bő izzadás által, 's szerencsétlen esetekben csak valamelly rosz indúlatú járvány alkalmával képes a' Csömör az élet rovására munkálni p. ha valamelly rosz indúlatú csorvalázas járvány, vagy épen ragályos hagymáz uralkodik.

A' mi a' gyógymódját illeti: mint minden betegségben, úgy itt is a' természet mozgalmaira kell ügyelni, legelső javallat; a' töméntelen ételtől telt gyomornak szünetet hagyni, melly által ön maga erejét összeszedhetve a' bajt legyőzni képes legyen, de szükséges e' mellett a' test gyakorlata is, 's ekkor leghatósb szernek állitja a' köznép — 's bizonyitja is a' tapasztalás — a' dörzsölést, 's kenegetést, mellynek pharmacodynamicus munkálata akképen magyarázható: hogy az erős dörzsölés, 's kenegetéstől az összetöródés által kislépcsőjü börlob (dermatitis) hozatván elő, mintegy ellenhatólag izgattatik a' gyomor munkássága, 's egyszer'smind elhúzódás — derivatio — történik. Sokan mindezeket elhagyva legelső javallatnak állitják az ártalmas bennékek kiüritését, minek sikerültével a' betegséget megelőzhetni állitják, 's ezt némellyek a' torok egyszerü csiklandózásával, mások melegviz ivással, 's ismét mások szokott adag borkőből készitett hánytatóval vélik eszközölhetni, 's legfeljebb ehhez még illanó zsirral egy két kenegetést ajánlanak. — Hogyha tehát orvos kezére bizatik a' beteg, a' természetet követve legjobban

teendi, — ha már a' hányatás ellenjaváltatik, — mindentől megtartóztatva betegét, leginkább olly szereket alkalmazni, mellyek a' gyomorrendszer cselekvöségét emelni képesek, 's e' czélból borkő tört adagban kevés hugyagsóval valamelly olvasztó főzetben, igen hathatós szer; továbbá nem leszen czéliránytalan szabad kézzel, vagy durva posztóvali száraz dörzsölés, 's ha úgy tetszik nyál vagy gyenge eczettel; az erős, 's csipős szerekkeli dörzsölés azonban veszedelemmel párosúl, mert nagyobb fokú bőr gyuladást hozhat elő, 's ez által a' bőrön különbféle kütegek, 's fekélyek támadhatnak, vérnek a' csömörben a' nélkűl is rendetlen állapotánál fogva, a' székelés általi kiüritést a' betegség első fokán igen helyesen ritkán szokták használni az orvosok, 's ezen egyszerű javallatok foganatba vételével hogyha csak átalakúlások (Metaschematismi) nem történnek, a' bajon többnyire segitve van, de némellyek szükségesnek tartják a' gyomor kimeritett ereje támogatására, erősitőket használni, 's ezekből különbféle keserű alkatrészekkel biró szereket ajánlanak.

'S még idefüggesztendőnek vélem e' betegség gyógymódját, mint az mai napiglan is a' köznépnél szokásban van. Honosink ezen betegséget sokféleképen gyógyitják, 's többnyire mindég sikerrel, mi nyilván bizonyitja a' baj gyengeségét, sokan testgyakorlások, mint lovaglás, sétálás által segitenek bajokon, mások a' testgyakorlásokhoz az éhezést ajánlják, többen használják a' test nyomogatását, mellynek többféle módjai vannak, millyenek a' keresztbefont karokkali megzökkentetése az egész testnek, vagy nyújtózások, élemedett ember ökle által valo dömöczkölése, vagy pedig 7—8. éves gyermeknek az egész testen való tapodása által.

Legtöbben mint utólsó reménycsillámhoz a' dörzsöléshez folyamodnak, mellyet leginkább a' hátgerinczen, elökar külrészén, homlokon, lábszáron, óldal bordák tájékán szoktak minden kimélet nélkűl véghez vinni, a' dörzsölések erejét igen sokan tiszta vajjal, melegitett lúd vagy disznó zsirral nevelik; mások éhes embernek nyálát, többen fokhagymás eczetet, vagy csak sózott, borsitott vagy paprikázottat használnak, némellyek bort, pálinkát, vad petrezselyem gyökérrel keverten ajánlanak, ha a' homlokon találkoznak csomók Windisch szerint nem kenéssel, hanem hajak czibálásával segitnek a' bajon.

De nem csak külső szereket szoktak használni betegségeik legyőzésére, hanem belsőket is illyen a' tiszta, vagy bors, 's paprikával vegyitett bor, fenyö lél (essentia abiet)

de leginkább használja a' nép e' betegségben az úgy nevezett bagót, melly miután a' dohányadék (Nicotianium) 's a' többi dohány létrészek benne leginkább concentrálva vannak — hathatós szer lehet.

'S végre nincs egyéb hátra, mint hogy okát adjam én ki a' Csömört külön állású tájéki, 's nemzeti betegségnek nem tartom — miért érdemesitém értekezésem tárgyává? Felelem minden kétkedés nélkűl: — Mert e' név alatt imádott magyar hazámban, 's szeretett honosim közt létez maiglan, mert a' csömör a' föld népe közt — melly édes hazám népe — mindennapi valami. — 'S kérdem a' nyájas olvasót nem elegendők e ezen okok? „Isten egy szivnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy, 's következéseiben tiszteletre méltó, a' mi czél, és határ nélkül széllyel folyt; a' minek nincs pontja, mellybe öszvevonúljon, honnan elágazzék. Azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni; azért kellett a' legszebb, legrendkivülibb tetteknek csak illy szerelem kútfejéből származhatni." Mondja a' halhatatlan Kőlcsey. —

Theses.

Morbi Hungariae proprii non dantur. Hinc

Csömör nec Hungariae endemius nec Hungarorum nationalis morbus est.

Strumam, Cretinismum, Febrim intermittentem, Dissenteriam, Febrim gastricam, biliosam, cataractam. Cancrum labii aliaque ulcera frequentius occurrentia uti Pokolvar hungariae endemios et nationales morbos statuere velle, summam patriae topographicam prodit ignorantiam.

Scientiae naturales obiter haustae infringunt, profunde lectae instaurant principia morum.

Aqua frigida non est quidem universale sed in multis morbis omni laude maius sistit remedium.

Dosibus medicamentorum homoeopaticis vita aegri nunquam periclitatur, iisdem morbum nunquam debellatum iri recte concluditur.

Syphilis neutiquam est novus morbus Saec. 15.

Sanationem moliri cibo (ceteroque regimine) quam medicamento melius est. Celsus.

Absolutum mortis signum, praeter resolutionem corporis, non datur.

